

Marek Micherdziński

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Droga jako synonim zbawienia w Koranie

Refleksje lingwistyczno-teologiczne¹

Metafora drogi jest pewnym sposobem mówienia o zbawieniu. Przykładem może być chrześcijańska kontemplacja oblicza Zbawiciela, która dokonuje się w medytacji znanej wszystkim jako Droga Krzyżowa (*Via Crucis*, *Via Dolorosa*) czy w jej kontynuacji zwanej Drogą Światła (*Via Lucis*). Jej powstanie związane jest z pielgrzymowaniem do miejsc kultu w Ziemi Świętej związanych z wydarzeniami historii zbawienia². Również w Starym Testamencie Naród Wybrany podążając do Kanaanu, „w drodze” doświadczał obecności Boga w różnych sytuacjach swej egzystencji. To w drodze, na pustyni

---

¹ Artykuł ten jest nieco zmodyfikowanym fragmentem jednego z rozdziałów nieopublikowanej jeszcze rozprawy doktorskiej pod tytułem *Idea zbawienia w Koranie. Studium lingwistyczno-teologiczne* napisanej na seminarium naukowym z teologii fundamentalnej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Łukasza Kamykowskiego, obronionej 19 stycznia 2010 roku na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie. Jej recenzentami byli: prof. dr hab. Janusz Danecki (arabista; Uniwersytet Warszawski; Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie) oraz ks. dr hab. Stanisław Hałas SCJ, prof. UPJPiI (biblista; Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie). Praca została uznana za najlepszą na Wydziale Teologicznym w roku akademickim 2010/2011; 22 października jej autor otrzymał nagrodę JM Rektora UPJPiI.

² Zob. W. Smereka, *Drogi krzyżowe. Rys historyczny i teksty (Studium pasyjne)*, Kraków 1981, s. 27–28; *Droga Krzyżowa i Droga Światła z Janem Pawłem II*, oprac. W. Bonowicz, J. Poniewierski, Kraków 2004, s. 7.

zostało mu objawione prawo przymierza. W księgach Starego Testamentu znajduje się wiele metafor zapożyczonych z życia nomadycznego starożytnych Hebrajczyków³.

Sposobem życia mieszkańców Arabii jest wędrownka. Beduini są ludźmi najlepiej przystosowanymi do życia w trudnych warunkach panujących na pustyni. Dzielą się na dwie podstawowe grupy ludnościowe: nomadów i ludzi osiadłych w miastach⁴. Granica między tymi dwoma sposobami życia jest jednak nieostra, płynna, doświadczenie wędrownki pustynnej nie jest obce ludności miast i osiedli⁵. Nie dziwi więc, że pojęcie drogi staje się metaforą zdolną wyrażać rozmaite treści życia tych ludzi, łącznie z doświadczeniem transcendencji: „Oczywiście, pustynia zmuszała nomadów do nieustannego ruchu w poszukiwaniu wody i pastwisk dla bydła, do ciągłego wydobywania się ze «stanu śnienia», do swojego rodzaju transcendencji”⁶. Doświadczenie duchowe, mistyczne dotyczy rzeczywistości wręcz niewyrażalnej. Dlatego do jej wyrażania próbuje się stosować środki ekspresji językowej, które mogą w jakiś sposób przybliżyć to niewyrażalne⁷. Metafora drogi staje się więc w miarę adekwatnym sposobem mówienia o doświadczeniu Boga w życiu czy w ogóle o doświadczeniu religijnym.

Koran jako księga zwiastująca wyznawcom islamu orędzie zbawienia próbuje uchwycić doświadczenie religijne również w kategoriach drogi. Metafora ta wyrasta z konkretnej praktyki życiowej, jaką jest nomadyzm. Przedłożony artykuł przedstawia wpierw sposoby wyrażania w tekście Koranu motywu drogi jako synonimu zbawienia. Następnie zostaje w nim omówiona baza doświadczeniowa, jaką jest tradycja nomadyczna. Na koniec zostaną wskazane ważniejsze wzorce biblijne tego motywu w Koranie.

---

³ Zob. R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, t. 1: *Nomadyzm i jego pozostałości...*, przeł. T. Brzegowy, Poznań 2004, s. 23.

⁴ Zob. E. Machut-Mendecka, *Świat tradycji arabskiej*, Warszawa 2005, s. 22–23.

⁵ Zob. P. K. Hitti, *Dzieje Arabów*, przeł. W. Dembski, M. Skuratowicz, E. Szymański, Warszawa 1969, s. 31–32.

⁶ Zob. E. Machut-Mendecka, *Archetypy islamu*, Warszawa 2003, s. 34.

⁷ Zob. A. Sakaguchi, *Język – mistyka – prorocтво. Od doświadczenia do wysłowienia*, Poznań 2011, s. 301–302.

1. Językowe sposoby wyrażania motywu drogi zbawienia w Koranie

Z właściwą dla języka arabskiego emfazą autor Koranu kieruje prośbę do Boga, by prowadził On swój lud drogą prostą do siebie. Fragment, o którym mowa, brzmi: *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* 'ihdinā ṣ-ṣirāt^a l-mustaqīm^a – „prowadź nas drogą prostą” – i jest częścią pierwszej sury, otwierającej Koran (S. I, 6). Użyta w tym fragmencie forma trybu rozkazującego *إِهْدِنَا* 'ihdinā – „prowadź nas” – jest formą urobioną od czasownika opartego na rdzeniu *هدى* *hdy*, który służy także do wyrażenia idei zbawienia. Oparty na nim czasownik *هَدَى* *hadà* znaczy „prowadzić właściwą drogą, wskazywać drogę”. W II temacie pochodnym *هَدَى* *haddà* znaczy „obdarować, obsypać podarkami”; w III temacie pochodnym *هَادَى* *hādà* – „wymieniać się podarkami, obdarowywać”; w IV temacie pochodnym *أَهْدَى* 'ahdà przyjmuje znaczenie „darować, podarować, obdarować, nagrodzić, dedykować, ukierunkować, prowadzić, naprowadzić, doprowadzić”; w V temacie pochodnym *تَهَدَى* *tahaddà* – „szukać prawidłowej drogi, być dobrze prowadzonym, właściwie przewodniczyć”; w VI temacie pochodnym *تَهَادَى* *tahādà* – „wymieniać się podarkami, wymieniać się między sobą, poruszać się tam i z powrotem, kołysać się, dopłynąć”; w VIII temacie pochodnym *إِهْتَدَى* 'ihtadà – „iść drogą (szlakiem), iść właściwą drogą, szukać właściwej drogi, napotkać, znaleźć, natknąć się, odkryć, kierować się, orientować się, poprawiać się, wracać na właściwą drogę, odwracać się, być prowadzonym dobrą drogą”; w X temacie *إِسْتَهْدَى* 'istahdà – „szukać właściwej drogi, prosić o powrót na właściwą drogę, prowadzić Boską drogą”⁸. Dla przejrzystości rozważań wpierv zostaną przedstawione derywaty imienne, a później derywaty czasownikowe oraz ich funkcje teologiczne w wyrażaniu idei zbawienia w Koranie.

⁸ Zob. A. A. Ambros, S. Procházka, *A Concise Dictionary of Koranic Arabic*, Wiesbaden 2004, s. 278–279; R. Baalbaki, *Al-Mawrid. A Modern Arabic-English Dictionary*, Beirut 1993, s. 1203; X. K. Баранов, *Арабско-русский словарь*, Москва 1989, s. 650; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, Warszawa 1996, s. 774; F. Dieterici, *Arabisch-deutsches Handwörterbuch zum Koran und Thier und Mensch vor dem König der Genien...*, Vaduz-Lichtenstein 1994, s. 169–170 (Unveränderter Neudruck der Ausgabe von 1881); J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, Poznań 1997, s. 906–907; A. A. Nadwi, *Vocabulary of the Holy Qur'an. Qāmūs^a l-fāṣil^a l-Qur'ānⁱ l-Karīmⁱ ʿarabiyy^a-inkilīziyy^a*, Beirut 1417 H./1996. إنجليزية - عربي - إجماع الفاعل القرآن الكريم عربي - إنجليزية (عبدالله عباس الندوي، قاموس الفاعل القرآن الكريم عربي - إنجليزية، 'A. M. 'Omar, *Dictionary Of The Holy Qur'n. Arabic Words - English Meanings (With Notes) (Classical Arabic Dictionaries Combined)*, Hockessin (USA)-Rheinfelden (Germany) 2005, s. 588–589; J. Penrice, *A Dictionary of the Qur'an with Copious Grammatical References and Explanations of the Text*, London 1873, s. 153 (New Revised Edition 1988); H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*, Leipzig 1958, s. 909.

1.1. Derywaty imienne

Przeważnie użyty zostaje urobiony od tego rdzenia rzeczownik هُدًى *hud^{an}* – „właściwa droga, szlak”. Służy on do oznaczenia Bożej drogi danej ludziom, by nią zmierzali do zbawienia. Ogólnie wyraża to na przykład:

Sura II, 38

fa- 'innamā ya 'tiyannikum minnī

hud^{an}

fa-man tabi' a hudāya

fa-lā ḥawf^{an} 'alayhum

wa-lā hum yaḥzanūn^a

فَأِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي

هُدًى

فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Lecz przyjdzie do was ode Mnie

droga prosta.

A ci, którzy pójdą po Mojej drodze

nie będą się lękać

i nie będą się smucić.

Widać, że dar drogi danej ludziom do zbawienia przez Boga wiąże się z obietnicą ochrony przed lękiem i smutkiem, które są częścią życia na tym świecie. Wypowiedź ta przypomina w pewien sposób słowa biblijnej Apokalipsy:

Ap 21, 4

Tekst grecki⁹:

και εἰς αὐτὴν ἔσται πανταχόθεν ἕρως καὶ ὄψιν ὀφθαλμῶν αὐτῶν

καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἐτι

οὔτε πένθος οὔτε κλαυθγὴ οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἐτι

⁹ Zob. *Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, przeł. R. Popowski, M. Wojciechowski, Warszawa 1993, s. 1229 [dalej: GPNT].

Tekst hebrajski¹⁰:

ûmāhāh 'ēlohîm kâl-dîm^e 'āh mē'ēnēhem
w^ehammāreh lo'jih^ejeh- 'ôd
w^egam- 'ēvel ûz^e 'āqāh ûke 'ēv
lo' jih^ejeh- 'ôd

וְהָיָה אֱלֹהִים כָּל־דִּמְעָה מֵעֵינֵיהֶם
וְהָיָה לֹא יִהְיֶה־עוֹד
וְגַם־אָכַל וְיִצְקֹב וְקָאֵב
לֹא יִהְיֶה־עוֹד

Tekst arabski¹¹:

wa-sayamsaḥu kull^a dam 'atⁱⁿ min 'uyūnihim
wa-l-l-mawtⁱ lan yabqā wuḡūd^{am}ba 'd^a l- 'ān^a
wa-lā l-l-huznⁱ wa-lā l-ṣ-ṣurāḥⁱ
wa-lā l-l- 'alamⁱ lan yabqā wuḡūd^{am}
ba 'd^a l- 'ān^a

وَسَيَمْسُخُ كُلُّ دَمْعَةٍ مِنْ عَيْنِهِمْ
وَالْمَوْتُ لَنْ يَبْقَى وَوُجُودٌ بَعْدَ الْآنَ
وَلَا لِلْحُزْنِ وَلَا لِلصَّرَاحِ
وَلَا لِلْأَلَمِ لَنْ يَبْقَى وَوُجُودٌ
بَعْدَ الْآنَ

I zetrze wszelką łzę z oczu ich,
a śmierci nie będzie już,
ani boleści, ani krzyku, ani bólu nie będzie już.

Od tych, którzy zaufają Bogu i pójdą Jego drogą, odsunie On wszelkie zło, również w sensie fizycznym.

Tą drogą prostą, pochodzącą od Boga, była niegdyś Księga zesłana Mojżeszowi (S. IV, 91; VI, 154; VII, 154; XVIII, 2; XXVIII, 43) dla ludu Izraela. Tora była przewodnictwem i światłem prowadzącym ludzi do Boga (S. III, 3–4; V, 44), była nią również Ewangelia dana Jezusowi (S. III, 3–4; V, 46). Charakterystycznym zwrotem, który pojawia się w kontekście tych świętych ksiąg judaizmu i chrześcijaństwa, jest zwrot: *fīhⁱ hud^{an} wa-nūrⁱⁿ* – „w której [Księdze] jest przewodnictwo i światło”. Aktualnie z drogą prostą utożsamiony jest Koran jako ostateczne objawienie zbawczej woli Boga:

¹⁰ Zob. *Hebrajsko-polski Stary Testament. Pięcioksiąg. Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją oraz indeksem rdzeni*, oprac. A. Kuśmirek, Warszawa 2003, s. 537 [dalej: HNT].

¹¹ Zob. *Pismo Święte – Nowy Testament: 'Al-Kitāb^u l-Muqaddasⁱ - 'Al-'Ahd^u l-Ġadīdⁱ. 'Al-'Inġīl^u. 'A'māl^u r-rusūlⁱ. 'Ar-rasā'il^u. 'Ar-ru'yā, Beyrūt^u 1988, s. 1067 [dalej: NT-Ar]; por. *Arabska Biblia – Nowy Testament: Kitāb^u l-'Ahdⁱ l-Ġadīdⁱ li-Rabbīnā wa-Muḥallīṣīnā Yasū^u l-Masīḥⁱ, wa-qad turġama minⁱ l-luġatⁱ l-yūnānīyatⁱ, [...]'Al-Kitāb^u l-Muqaddas^u 'ay Kutub^u l-'Ahdⁱ l-Qadīmⁱ wa-l-'Ahdⁱ l-Ġadīdⁱ, Dār^u l-Kitābⁱ l-Muqaddasⁱ fi ṣ-Ṣarqⁱ l-'Awsatⁱ, bmrw., s. 396 [dalej: ABNT].**

Sura II, 2

dālik^a l-Kitāb^u

lā rayb^a fihⁱ

hud^{an} l-l-muttaqīm^a

ذَلِكَ الْكِتَابُ

لَا رَيْبَ فِيهِ

هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

To jest Księga

– nie ma co do tego żadnej wątpliwości –

droga prosta dla bogobojnych.

Ci, którzy będą spełniać konkretne dzieła, a więc uwierzą w to, co objawiono w Księdze, będą odprawiać modlitwę, dzielić się swoimi dobrami z potrzebującymi, jeśli będą wierzyć mocno w życie ostateczne, wówczas znajdą się „na drodze prostej danej im od Pana” (أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ) *'ulā'ik^a 'alā hud^{an} min rabbihim*) i tacy ludzie osiągną szczęście wieczne (S. II, 5). Należy zaznaczyć, że Koran przedstawia te wymagania zaraz na początku tekstu. Księga Koranu jest nazywana *هُدًى وَرَحْمَةً* *hud^{an} wa-rahmat^{an}* – „drogą i miłosierdziem” (S. VII, 52; XVI, 64.89; XXVII, 76–77; XXXI, 2–3), *هُدًى وَبُشْرًا* *hud^{an} wa-bušrā* – „drogą prostą i radosną wieścią” (S. II, 97; XXVII, 1–2) oraz *هُدًى وَشِفَاءً* *hud^{an} wa-šifā^{'un}* – „drogą prostą i uzdrowieniem” (S. XLI, 44)¹². Zastosowana tu terminologia służy wyrażeniu prawdy, że Koran jest Księgą prowadzącą do zbawienia. Zwłaszcza pierwszy z wymienionych zwrotów służy podkreśleniu uniwersalistycznych roszczeń islamu w zakresie niezwykle i wyjątkowego charakteru posłannictwa twórcy tej religii, jak i Księgi zawierającej jedyne i ostateczne – zdaniem jej wyznawców – objawienie Bożej prawdy (S. VI, 157; VII, 203; X, 57; XII, 111; XVI, 102; XLV, 20)¹³. Tekst Koranu akcentuje tę prawdę poprzez dodanie do omawianego rzeczownika rodzajnika określonego *الـ* *'al-*:

Sura IX, 33; LXI, 9

huwa l-laqī 'arsala rasūluh^u

bⁱ-l-hadā wa-dīnⁱ l-ḥaqqⁱ

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ

بِالْهَدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ

¹² Por. J. Nosowski, *Teologia Koranu. Wykład systematyczny*, Warszawa 1970, s. 183.

¹³ Zob. J. Kościelniak, *Uniwersalistyczne roszczenia islamu*, [w:] *Uniwersalizm chrześcijaństwa a pluralizm religii. Materiały z sympozjum Tarnów – Kraków, 14–15 kwietnia 1999 r.*, red. S. Budzik i Z. Kijas, Tarnów 2000, s. 137–140.

lⁱ-yuzhirah^u 'alà d-dīnⁱ kullihⁱ
wa-law karaha l-mušrikūn^a

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ
وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ

On jest tym, który wysłał Swojego Posłańca
z drogą prostą i religią prawdy,
aby uczynić ją widoczną ponad wszelką religię,
choćbyś bałwochwalcy czuli do tego wstręt.

W tych wersetach dochodzi do głosu rozszczenie islamu co do jego jedyności i wyższości nad innymi religiami. Właśnie celem posłannictwa danego twórcy islamu jest wywyższenie tej religii (S. XLVIII, 28)¹⁴. Droga prosta (الْهُدَى 'al-hudà) prowadzi do zbawienia. Postępowanie drogą Boga gwarantuje, że człowiek na niej nie pobłądzi, lecz dojdzie do autentycznego szczęścia (S. XX, 123). Jedyność tej drogi wyrażają słowa:

Sura II, 120; VI, 71 (por. S. III, 73)

'inna hudà l-Lāhⁱ huwa l-hudà

إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى

Zaprawdę, droga Boga – to droga prosta!

Jest to jednocześnie droga pokoju (S. XX, 47). Synonimami tego terminu są wyrażenia سَبِيلُ اللَّهِ *sabīl^u l-Lāhⁱ* – „droga Boga” i صِرَاطُ الْمُسْتَقِيمِ i *ṣirāt^u l-mustaqīm^u* – „droga bogobojnych”. Nie ma przeszkód, by ludzie uwierzyli w prawdziwość tej drogi (S. XVII, 55. 94). Natomiast, jeśli ludzie poznali tę drogę, a postępują inną drogą, wtedy czeka ich jedynie ogień Gehenny (S. IV, 115). Pójdźcie drogą objawioną przez Boga służy prawdzie, natomiast każda inna droga jest błądzeniem:

Sura XXXIV, 24

wa-'inna 'aw 'innākum la'allà hud^{an}
'aw fī ḍalālⁱⁿ mubīnⁱⁿ

وَأَنَّ أَوْ إِنَّاكُمْ لَعَلَى هُدَى
أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

Zaprawdę, my lub wy albo jesteśmy na drodze prostej,
albo też jesteśmy w błędzie oczywistym!

¹⁴ Por. tamże, s. 134–135.

Dlatego Bóg umacnia wierzących, którzy podążają „prostą drogą” (S. XLVII, 17). Jasnym znakiem dla światów jest *أَوَّلُ بَيْتٍ* *’awwal^u baytⁱⁿ* – „pierwszy Dom”, którym jest świątynia Ka’ba w Mekce (S. III, 96). Właśnie do tej świątyni prowadzą pielgrzymie drogi muzułmanów na świadectwo wyznawanej wiary w jednego Boga¹⁵. W związku z tym Koran zabrania między innymi znieważania symboli kultu Bożego, miesiąca postu, ofiar ze zwierząt (*الْهَدْيِ* *’al-hady^a*), pielgrzymów zdążających do Mekki (S. V, 2). Miesiąc postu, *رَمَضَانَ* *ramadān^u*, jest także tym przewodnictwem w drodze do Boga (S. II, 185).

Rzeczownik *هَادٍ* *hādⁱⁿ* – „przewodnik” odnosi się do Boga. Bóg jest przewodnikiem po drodze prostej dla wierzących (S. XXII, 54; XXV, 31).

1.2. Derywaty czasownikowe

Koran podaje wiele przykładów na to Boże przewodnictwo wobec wybranych przez siebie posłańców. Wpierw przebaczył Adamowi i poprowadził go prostą drogą (S. XX, 122). Potem wybrał i poprowadził nią Abrahama (S. XVI, 120–121). Po tej drodze byli prowadzeni Mojżesz i Aaron (S. XXXVII, 117–120), Noe, Dawid, Salomon, Hiob, Józef, Zachariasz, Jan Chrzciciel, Jezus i Eliasz, Jonasz i Lot, Izmael i Al-Jasa (S. VI, 84–86). W tym przypadku autor Koranu stosuje czasownik *هَدَى* *hadà* – „prowadzić drogą prostą” w formie dokonanej (perfektum) w znaczeniu czasu przeszłego.

---

¹⁵ Chodzi tutaj o budowlę w Mekce zwaną *الكعبة* *’al-ka’bat^u*. Jest ona celem muzułmańskich pielgrzymek. Ma kształt prostopadłościanu. W jednej z jej ścian jest wbudowany czczony przez muzułmanów Czarny Kamień, który według legendy, miał przekazać Bóg Adamowi przez anioła Gabriela. Według niektórych wierzeń początkowo był on biały, ale szedł pod wpływem ludzkich grzechów. Miejsce to jest ważne, ponieważ na nim Abraham z Izaakiem mieli wybudować pierwszą świątynię. Najnowsze badania architektoniczne i archeologiczne pokazują trzy fazy kultu w tym miejscu. W okresie od ok. 1500 roku p.n.e. do 50 roku n.e. była to świątynia himjarycka (ismailicko-amalekicka) w kształcie regularnego sześcianu. W drugim okresie od ok. 50 roku n.e. do 693 roku n.e. funkcjonowała tam przebudowana świątynia chrześcijańska z absydą skierowaną ku Jerozolimie. Od roku 693 do dziś jest ona miejscem kultu wyznawców islamu. Inna nazwa Mekki to *بَكَّة* *bakkat^{um}*. Zob. Arabowie. Słownik encyklopedyczny, red. M. M. Dziekan, Warszawa 2001, s. 223; tenże, *Cywilizacja islamu w Azji i Afryce*, Warszawa 2007, s. 225–230; M. Gaudefroy-Demombynes, *Narodziny islamu*, przeł. H. Olędzka, Warszawa 1988, s. 28–31; 373–378; G. Lüling, *Der christlichen Kult an der vorislamischen Kaaba als Problem der Islamwissenschaft und christlichen Theologie*, Erlangen 1992, s. 43–59; E. Machut-Mendecka, *Archetypy islamu*, dz. cyt., s. 76–77, 79–81; J. i D. Sourdel, *Cywilizacja islamu (VII–XIII w.)*, przeł. M. Skuratowicz, W. Dembski, Warszawa 1980, s. 204–206, 488.

Używa też tej formy ogólnie w odniesieniu do wszystkich, którzy zostali przez Boga wybrani i uwierzyli w Jego przesłanie (S. II, 143.198; VI, 87; XVI, 36; XXXIX, 18). Odnosi się to także do proroka Muḥammada, którego Bóg odnalazł pośród błądzących. Wyrażone to zostaje w formie pytania retorycznego:

Sura XCIII, 7

wa-wağadak^a dāll^{an}
fa-hadà

وَوَخَذَكَ ضَالًا
فَهَدَى

Czy nie odnalazł cię błądzącym
i czy nie poprowadził cię drogą prostą?

Wskazana wyżej forma gramatyczna służy także podkreśleniu pewności, że Bóg, prowadząc ludzi drogą prostą, nie sprowadzi ich z tej drogi na jakąś inną drogę (S. IX, 115; XLIX, 17). Nie ma przeszkód, by ludzie uwierzyli w prawdziwość tej jedynej drogi (S. XVII, 55.94). Natomiast jeśli ludzie poszli tą drogą, a postępują inną, wtedy czeka ich jedynie ogień Gehenny, czyli piekła (S. IV, 115).

Zdarza się, że czasownik jest wzmocniony, zgodnie z duchem wspomnianej już wielokrotnie skłonności języka arabskiego do stosowania wyrażenia emfatycznych, wyrażeniem imiennym w bierniku, jak np.: *wa-la-hudaynāhum širāt^{an} mustaqīm^{an}* - „poprowadzilibyśmy drogą prostą” (S. IV, 68). Znakiem rozpoznawczym ludzi idących tą drogą jest mocne trzymanie się Boga:

Sura III, 101

wa-man ya'tašim bi-l-Lāhⁱ
fa-qad hadiya 'ilā širātⁱⁿ mustaqīmⁱⁿ

وَمَنْ يَتَّصِمِ بِاللَّهِ
فَقَدْ هَدَىٰ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

A kto trzyma się mocno Boga,
ten jest prowadzony po drodze prostej.

Ten emfatyczny sposób mówienia znajduje też zastosowanie do opisu sytuacji zbawionych, którzy znaleźli się już w raju. Tekstem, który to odaje, jest S. XXII, 24:

wa-hudū 'ilā ṭ-ṭayyib' min^a l-qaw!
wa-hudū 'ilā širāt' l-ḥamīd'

وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ
وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ

Oni tam będą prowadzeni ku przyjemnemu słowu
i [będą prowadzeni] ku drodze pełnej chwały.

Czas przeszły pojawia się najczęściej w zdaniach warunkowych nierealnych rozpoczynających się od spójnika لَوْ *law* - „gdyby” wzmocnionego partykułą emfazy i emocji لَإِ *la* poprzedzającą zdanie główne (S. VI, 149; XVI, 9.21)¹⁶. W takim wypadku chodzi o zaakcentowanie całkowitej wolności Boga jako przewodnika ludzi w drodze do zbawienia. Z tego przekonania wyrastają słowa modlitwy, w której wierny prosi, aby Bóg nie pozwolił zbroczyć ludzkim sercom z tej drogi po tym, jak *بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا* *ba'da 'id hadaytanā* - „poprowadził ich drogą prostą” (S. III, 8).

Formy czasu teraźniejszo-przyszłego odnoszą się do aktualnej sytuacji ludzi wierzących. Podmiotem, który prowadzi do siebie, jest Bóg. Jest On suwerenny w swoich decyzjach, co w tym przypadku wyrażone jest formułą *وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ* (wa-lakinn^a) *l-Lāh^u yahdī man yašā'u* - „(lecz) Bóg prowadzi drogą prostą, kogo chce” (S. II, 272; VI, 88; XVI, 4.93; XXIV, 35; XXVIII, 56; XXXV, 8) lub w wersji rozszerzonej *وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* *wa-l-Lāh^u yahdī man yašā'u 'ilā širāt^m mustaqīm^m* - „i Bóg prowadzi, kogo chce, ku drodze prostej” (S. II, 142.213; X, 25; XXIV, 46), a także w formie zdania modalnego *فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ* *fa-man yuridi l-Lāh^u 'an yahdiyahu* - „kogo Bóg chce prowadzić drogą prostą” (S. VI, 125; por. XXII, 16). Wyraźnie stwierdza tekst, że Bóg prowadzi ludzi „do Siebie” (S. IV, 175: *يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ* *yahdihim 'ilayhⁱ*; XIII, 27). A więc każde tego typu działanie Boże ma charakter zbawczy. Objawienie otrzymane od Boga *وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ* *wa-yahdī 'ilā širāt' l-'azīz' l-ḥamīd'* - „prowadzi prosto ku drodze Potężnego, Godnego Chwały!” (S. XXXIII, 6). „Bóg mówi prawdę” (S. XXXIII, 4: *يَقُولُ الْحَقُّ* *yaqūlu l-ḥaqqⁱ*) i „prowadzi drogą prostą ku prawdzie” (S. X, 35: *يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ* *yahdī 'ilā l-ḥaqqⁱ* / *يَهْدِي لِلْحَقِّ* *yahdī li-l-ḥaqqⁱ*), i „On jest prawdą” (S. XXXIV, 6: *هُوَ الْحَقُّ* *huwa l-ḥaqq^u*). To Boże prowadzenie w prawdzie jest nagrodą dla ludzi za ich wiarę:

¹⁶ Z punktu widzenia składniowo-stylistycznego chodzi w tym wypadku o tak zwany okres warunkowy. Zob. J. Danecki, *Gramatyka języka arabskiego*, Warszawa 1994, s. 479–480.

Sura X, 9

yahdihim rabbuhum

bⁱ-ʿimānihim

tağrī min taḥtihim^a l-ʿanhār^a

fi ġannātⁱ n-naʿimⁱ

يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ

بِإِيمَانِهِمْ

تَجْرَى مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ

فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ

Pan prowadzi drogą prostą

w nagrodę za ich wiarę.

Będą płynąć u ich stóp strumyki

w Ogrodach szczęśliwości.

Odnosi się to szczególnie do męczenników na drodze Boga (والَّذِي قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ wa-l-ladī qatilū fi sabilⁱ l-Lāhⁱ), których On poprowadzi (سَيَهْدِيهِمْ sayahdihim) oraz udoskonali duchowo i wprowadzi do rajskiego szczęścia (S. XLVII, 4 – 6). Dla samego proroka Muḥammada zwycięstwa militarne nad przeciwnikami islamu mają charakter zbawczy. Polega to na tym, że Bóg w ten sposób przebacza mu jego grzechy, okazuje dobroć i prowadzi swoją drogą (S. XLVIII, 1–3). W specjalny sposób zostaje to wyakcentowane przez zastosowanie trybu emfaticznego¹⁷: لا نَهْتَدِيَنَّهُمْ la-nahtadiyannahum – „My z pewnością poprowadzimy na Nasze drogi” (S. XXIX, 69). Tak więc ostatecznie drogi Boże są drogami zbawienia, gdyż prowadzą do wiecznego szczęścia w raju.

Za przewodnika prowadzącego ludzi drogami zbawienia uznany jest także Koran:

Sura XVII, 9

ʿinna hādā l-Qurʿān^a yahdī

li-l-lati hiya ʿaqwam^a

wa-yubašširu l-muʿminīn^a

l-ladīn^a yaʿmalūna ṣ-ṣāliḥātⁱ

ʿanna lahum ʿağr^{an} kabīr^{an}

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنُ يَهْدِي

لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ

وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ

الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ

أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا

¹⁷ Tryb emfaticzny (*energicus, energeticus*) służy do podkreślenia, że wydarzenie lub czynność nastąpi w przyszłości i na pewno. Zob. J. Danecki, *Gramatyka języka arabskiego*, dz. cyt., s. 178–181.

Oto ten Koran prowadzi
ku temu, co jest bardziej proste
i obwieszcza wiernym,
którzy czynią dobre dzieła,
iż czeka ich nagroda wielka.

W ten sposób zostaje potwierdzone przekonanie wyznawców islamu o zbawczym charakterze Księgi Koranu. W innym miejscu jest mowa o tym, że to Bóg przez Księgę prowadzi (يَهْدِي بِهِ *yahdī bihī*) ludzi drogami pokoju z ciemności do światła (S. V, 16). Przez przypowieści (مَثَلًا *maṭal^{an}*) i opowiadania (حَدِيثًا *hadīṭ^{um}*) w niej zawarte Bóg chce sprowadzić ludzi na drogi proste, wiodące przed Jego oblicze (S. II, 26; XXXIX, 23), objaśnia zawarte w niej tajemnice (S. IV, 26) i prowadzi wszędzie, gdzie oni się znajdują, na lądzie, na morzu, w ciemności (S. XXVII, 63). Prowadzi nią Bóg swój lud ku prawdzie i drodze prostej (S. XLVI, 30). Jest ona dlatego światłem dla sług Bożych. Dzięki niej Prorok poprowadzi (لِتَهْدِيَ *la-tahdī*) ludzi w imieniu Boga ku drodze prostej, drodze Bożej (S. XLII, 52 – 53). Drogami tymi Bóg „*prowadzi ku Sobie*” (يَهْدِي إِلَيْهِ *yahdī ’ilayhī*) nawracających się (S. XLII, 13). Trzeba tu dodać, że w innym miejscu autor Koranu stosuje perfektyum omawianego czasownika w znaczeniu nawracania się: إِنَّ هُنَا إِلَيْكَ *’innā hudnā ’ilayk^a* – „Oto nawróciliśmy się ku Tobie!” (S. VII, 156). Jest to wyrażenie synonimiczne w stosunku do użytego w S. XIII, 27 zwrotu وَيَهْدِي إِلَيْهِ مِنْ أَنَابٍ *wa-yahdī ’ilayhī man ’anāba* – „i prowadzi drogą prostą do Siebie tego, kto się nawrócił”. Sugeruje przez to, że pójście „drogą prostą” jest równoznaczne z nawróceniem się, czyli odwróceniem się od innych, błędnych dróg życia. Nikt poza Bogiem nie prowadzi ich drogą prostą (S. XLV, 23), a jeśli już On to czyni, to nikt nie jest w stanie sprowadzić ich z tej drogi (S. XXXIX, 37). Tak między innymi przejawia się potęga Boga w działaniu.

Nie może natomiast Bóg prowadzić tą drogą ludzi, którzy odrzucili wiarę (S. III, 86). Jest wręcz mowa o tym, że On sprowadzi z tej drogi takich ludzi i poprowadzi ich ku karze ognia piekielnego (S. VII, 178; XXII, 4). Czasownikiem antytetycznym do هَدَى *hadà* jest w tym wypadku czasownik أَضَلَّ *’aḍalla* – „sprowadzić z właściwej drogi” (IV temat pochodny od ضَلَّ *ḍalla* – „błądzić”). Również tutaj podkreślona zostaje całkowita wolność Boga w podjęciu tej decyzji. Zastosowanie znajduje znana już z wcześniejszych omówień formuła antytetyczna:

Sura LXXIV, 31

yuḡillu l-Lāh^u man yašā'u
wa-yahdī man yašā'u

يُضِلُّ اللهُ مَنْ يَشَاءُ
وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ

Bóg prowadzi w zbłądzenie, kogo chce,
i On prowadzi drogą prostą, kogo chce.

Bóg kieruje sercem każdego wierzącego (S. LXIV, 11: يَهْدِي قَلْبَهُ: *yahdi qulbah^u*).
Imiesłów bierny utworzony od VIII tematu pochodnego مُهْتَدٍ *muhtad^{un}*
(l. mn. مُهْتَدُونَ *muhtadūn^a*) – „prowadzony prostą drogą” służy jako kolejne
nazwanie wierzących. Swego rodzaju definicję zawiera S. XVII, 97 i XVIII, 17:

man yahdi l-Lāh^u
fa-huwa l-muhtadⁱ

مَنْ يَهْدِي اللهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِ

Kogo Bóg prowadzi,
ten idzie drogą prostą.

Określenie الْمُهْتَدُونَ *al-muhtadūn^a* odnosi się do tych, którzy uwierzyli i są sprawiedliwi (S. VI, 82), do wykonujących praktyki religijne przepisane prawem (S. IX, 18). Bóg zna ich najlepiej (S. II, 157; VI, 117; XVI, 125; LVIII, 7). Zna też tych, którym się wydaje, że są na drodze prostej (S. VII, 30). Takich jak oni należy naśladować swoim życiem (S. XXXVI, 21).

Siódmy temat pochodny wyraża najczęściej zwrotność w stosunku do I tematu oraz wykonanie czynności wyrażonej w I temacie na rzecz podmiotu¹⁸. Tak jest również w przypadku zastosowania form osobowych tego tematu. Najlepiej chyba wyraża to formuła antytetyczna z użyciem tego czasownika:

Sura XVII, 15; XXXIX, 41

fa-manⁱ htadā
fa-lⁱ-nafsihⁱ
wa-man ḡalla
fa-`innamā yaḡillu `alayhā

فَمَنْ أَهْتَدَى
فَلْتَقْسِمْ
وَمَنْ ضَلَّ
فَأِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا

¹⁸ Zob. tamże, s. 119–120.

Kto idzie drogą prostą,
czyni to dla samego siebie,
a kto zbłądzi z drogi,
to błądzi ze szkodą dla siebie.

Użycie tego tematu przez autora tekstu Koranu ma na celu przekonanie słuchaczy, że powinni pójść drogą wskazaną przez Boga, gdyż jest to w ich własnym interesie (S. XXVII, 92). Tylko na tej drodze osiągną korzyści dla samych siebie i nikt im nie zaszkodzi (S. II, 137; III, 20; V, 105; X, 108; XX, 82.135; LIII, 30). Jest to więc rodzaj zachęty do przyjęcia i zastosowania objawienia w życiu (S. XXXIV, 50). Użycie partykuły لَعَلَّ *la‘alla* – „być może” wskazuje na udział wolnej woli człowieka w przyjęciu oferowanej przez Boga drogi zbawienia (S. II, 53.150; III, 103; VII, 158; XXXII, 3; XLIII, 10). Tylko posłuszeństwo względem Boga i Jego posłańca gwarantuje, że człowiek nie zbłądzi w życiu (S. XXIV, 54). Łaską jest to, że człowiek może pójść po drodze wskazanej w objawieniu koranicznym (S. XXXIV, 50). Zbawieni zaś, gdy dostaną się do raju, będą chwalić Boga za to, że wybrał ich i poprowadził jedyną drogą zbawienia:

Sura VII, 43

wa-qaḷū

l-ḥamdū l-l-Lāhī

l-laḏī hadānā l-l-ḥaḏā

wa-mā kunnā la-nahtadiya

law-lā hadānā l-Lāhī

وقالوا

الْحَمْدُ لِلَّهِ

الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا

وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ

لَوْ لَا هَدَانَا اللَّهُ

I oni będą mówili:

„Chwała niech będzie Bogu,

który poprowadził nas do tego!

Nie bylibyśmy w stanie pójść drogą prostą,

gdyby nie poprowadził nas Bóg”.

Poprzez ten tekst autor Koranu wyraźnie daje do zrozumienia, że nie ma samozbawienia. Zbawienie jest łaską daną przez Boga ludziom postępującym Jego drogami. O własnych siłach nikt nie może nimi pójść i dojść do celu wiecznego.

2. Nomadyzm bliskowschodni jako wspólna baza doświadczeniowa Hebrajczyków i Arabów

Wydaje się, że te wyrażenia łączy z Biblią wspólna baza doświadczeniowa, jaką jest nomadyzm, bowiem starożytni Hebrajczycy i Arabowie byli nomadami¹⁹. Ich życie związane było z sezonowymi migracjami w poszukiwaniu pastwisk i z handlem. Potrafili przemierzać olbrzymie obszary, posuwając się po tradycyjnych ściśle określonych szlakach. Dlatego ważną rolę w ich życiu odgrywała droga, ścieżka, szlak. Terminy te weszły również do ich słownika religijno-moralnego. Metafora drogi stała się w pewien sposób streszczeniem całego postępowania moralnego człowieka. W języku hebrajskim zachował się zwyczaj przedstawiania dwóch sposobów ludzkiego postępowania jako dwóch dróg: dobrej i złej (na przykład: Ps 1, 6; Prz 4, 18–19; 12, 26.28 i in.)²⁰. Język hebrajski posiada wiele terminów wyrażających pojęcie drogi. Są nimi przede wszystkim: rzeczownik דֶרֶךְ *derek* – „droga (w szerokim znaczeniu); podróż; zachowanie; sposób postępowania (życia); sytuacja; zwyczaj; los”, pochodzący od rdzenia {דָּרַךְ} *drk* w znaczeniu

---

¹⁹ Wybitny filozof, podróżnik, mąż stanu i historyk arabski 'Abd 'ar-Rahmān 'Ibn Haldūn (1332–1406) daje swego rodzaju wyjaśnienie właściwości moralnych cechujących w wysokim stopniu życie nomadów arabskiego pochodzenia u początków islamu: „Ich wszystkie uświęcone zwyczajem zajęcia to wędrowanie po pustyni i przenoszenie się z miejsca na miejsce, wielka ruchliwość, a to jest przeciwstawne ustanowieniu spokojnego, osiadłego trybu życia, od którego zależy powstanie cywilizacji. [...] Arabowie są najbardziej ze wszystkich ludzi oddaleni od rzemiosł. Przyczyną tego jest to, że są mocno zakorzenieni w koczowniczym trybie życia na pustyni i są bardziej niż inni oddaleni od cywilizacji życia osiadłego, a co jest z tym związane, również od rzemiosł i innych rzeczy, do których to życie skłania. [...] Arabowie są przyzwyczajeni do koczowniczego trybu życia bardziej niż inne ludy. Wędrują całkiem swobodnie, wolni, po pustyniach, odznaczają się prostotą i surowością trybu życia, a ich skromne posiłki składają się z jarzyn i innych produktów rolnych, [...] na początku społeczność religijna islamu nie miała żadnych nauk ani sztuk, sztuk to z powodu prostych warunków życia beduińskiego. Prawa religijne, które są nakazami i zakazami Boga, były zachowywane w sercach cieszących się autorytetem mężów” – 'Abd 'ar-Rahmān 'Ibn Haldūn, 'Al-Muqaddimah, Bejrut 1961, t. 1, s. 263, 267, 720, 1047 (tłum. polskie J. Bielawski, *Ibn Chaldun*, Warszawa 2000, s. 80–83). Szerzej na ten temat zob. K. Moszyński, *Ludy pasterskie*, Kraków 1953, s. 249–291; P. K. Hitti, *Dzieje Arabów*, dz. cyt., s. 25–30; E. E. Vardiman, *Nomaden. Schöpfer einer neuen Kultur im Vorderen Orient*, Wien-Düsseldorf 1977, s. 367–386; F. R. Scheck, *Szlak mirry i kadzidla. Od Arabii do Rzymu – śladem antycznych kultur*, przeł. J. Danecki, Warszawa 1998, s. 55–77; K. Kościelniak, *XX wieków chrześcijaństwa w kulturze arabskiej*, t. 1: *Arabia starożytna. Chrześcijaństwo w Arabii do Mahometa (†632)*, Kraków 2000, s. 31–37; J. Danecki, *Arabowie*, Warszawa 2001, s. 61–71.

²⁰ Zob. *Droga*, [w:] *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, przeł. K. Romaniuk, Poznań-Warszawa 1982, s. 220–222.

„stąpać; zstąpić; wstąpić; udeptywać (w tłoczni); naciągać (łuk)”²¹, czasownik נָהַח *nāḥāh* – „prowadzić; wieść”²², inny czasownik אִשְׁרַח *’iššēr* – „iść prosto; postępować; prowadzić; utwierdzać, potwierdzać; ratyfikować; chwalić, sławić; uszczęśliwiać; zganić”²³, rzeczownik אֶרֶח *’oraḥ* – „droga (w szerokim znaczeniu); menstruacja” od rdzenia {ארה} – „podróżować”²⁴, zsubstantywowany imiesłów מַעְגָּל *ma‘eggāl* – „ścieżka; koleina; ślad; obozowisko”²⁵, czy מְסִלָּה *m’sillāh* w znaczeniu „droga; chodnik; trop”²⁶, rzeczownik נָתַיֵב *nātīv* (r. ż. נָתַיְבָה *n’tīvāh*) – „ścieżka; droga”²⁷. Nie może też dziwić fakt, że język arabski, będący językiem arabskich koczowników z pustynnych i półpustynnych obszarów Półwyspu Arabskiego, a który stanowi normę klasycznego języka arabskiego zwanego عَرَبِيَّةً *‘arabiyyat*²⁸, posiada w swoim zasobie leksykalnym wiele terminów synonimicznych służących do wyrażenia pojęcia drogi. Najczęściej występują w Koranie wyrażenia, zarówno w postaci werbalnej, jak i nominalnej, oparte na omawianym w tym punkcie

²¹ Zob. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Warszawa 1999, s. 89; L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, przekł. zbiorowy pod red. P. Deca, Warszawa 2008, t. 1, s. 220; Ф. Л. Шапиро, Б. М. Гранде, *Иврит-русский словарь*, Москва 1963., s. 125.

²² Zob. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 225; L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., t. 1, s. 644; Ф. Л. Шапиро, Б. М. Гранде, *Иврит-русский словарь*, dz. cyt., s. 400.

²³ Zob. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 47; L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., t. 1, s. 94; Ф. Л. Шапиро, Б. М. Гранде, *Иврит-русский словарь*, dz. cyt., s. 55.

²⁴ Zob. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 44; L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., t. 1, s. 84; Ф. Л. Шапиро, Б. М. Гранде, *Иврит-русский словарь*, dz. cyt., s. 51.

²⁵ Zob. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 201; L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., t. 1, s. 573; Ф. Л. Шапиро, Б. М. Гранде, *Иврит-русский словарь*, dz. cyt., s. 354.

²⁶ Zob. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 201; L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., t. 1, s. 570; Ф. Л. Шапиро, Б. М. Гранде, *Иврит-русский словарь*, dz. cyt., s. 351.

²⁷ Zob. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 237; L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm, *op. cit.*, t. 1, s. 687; Ф. Л. Шапиро, Б. М. Гранде, *Иврит-русский словарь*, dz. cyt., s. 420.

²⁸ Zob. D. Madeyska, Beduini, [w:] *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. J. Bielawski, Warszawa 1971, s. 97–103; Beduini, [w:] *Arabowie. Słownik encyklopedyczny*, dz. cyt., s. 106–107; K. Kościelniak, *Dynamizm akulturacji muzułmańsko-chrześcijańskiej w pierwszych wiekach islamu na Bliskim Wschodzie*, „Saeculum Christianum” 8 (2001) nr 2, s. 8–9.

dysertacji rdzeniu {هدى} **hdy** (316 razy). O wysokiej randze wyrażen utworzonych od tego rdzenia świadczy to, że jednym z przymiotnikowych określeń Koranu jest termin الْهَادِيّ *'al-hādīy* – „Prowadząca (Księga)”. Innym wyrazem jest rzeczownik سَبِيلٌ *sabīl*^{un} (l. mn. سُبُلٌ *subul*^{un}) oznaczający „drogę; sposób; cel” (występuje w Koranie 176 razy)²⁹. Trzecim wyrażeniem jest صِرَاطٌ *ṣirāṭ*^{un} (pojawia się 45 razy). Najczęściej występuje z przydawką jako الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ *as-ṣirāṭ l-mustaqīm* – „prawidłowa droga”. Wyrażenie to jest podstawą takich zwrotów frazeologicznych jak: ... وَجَدَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا فِي ... *wağada ṣirāṭan mustaqīmān fi* ... – „znaleźć prawidłową drogę do...” oraz ضَلَّ عَنِ الصِّرَاطِ *ḍalla ‘ani ṣ-ṣirāṭi l-mustaqīm*ⁱ – „zejść z prawidłowej drogi”³⁰. Rzadziej pojawiają się takie terminy, jak: مَسَلَكٌ *maslak*^{un} (l. mn. مَسَالِكٌ *masālik*^{un}) – „droga; sposób postępowania” (12 razy używane są w Koranie wyrażenia oparte na rdzeniu {سلك} *slk*³¹ طَرِيقٌ *ṭarīq*^{un} (l. mn. طُرُقٌ *ṭuruq*^{un}, طَرِيقَاتٌ *ṭarīqāt*^{un}) – „droga” (użyte 11 razy)³², a także نَهْجٌ *nahğ*^{un} (l. mn. نُهُجٌ *nuhğ*^{un}) – „droga” (użyte 1 raz)³³. Istnieją jeszcze inne terminy, których nie ma w Koranie, jak na przykład: سِكَّةٌ *sikkat*^{un} (l. mn. سِكَاتٌ *sikak*^{un}) – „droga”³⁴, دَرَبٌ *darb*^{un} (l. mn. دُرُوبٌ *durūb*^{un}) – „droga; ścieżka; ulica, uliczka”³⁵ i inne.

²⁹ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 623; X. К. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 346; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 412; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 482; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 360.

³⁰ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 692; X. К. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 435; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 472; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 539; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 465.

³¹ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 641, 1041; X. К. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 369–370; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 425, 694; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 496, 820; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 386–387.

³² Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 726; X. К. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 473; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 505; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 573; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 506.

³³ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 1193; X. К. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 833; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 767; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 897; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 891.

³⁴ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 637; X. К. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 363; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 422; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 492; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 379.

³⁵ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 539; X. К. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 249; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 334; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 403; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 248.

Metaforyka związana z drogą służy również określeniu normatywnych dziedzin wiedzy i kultury. Gramatyka w języku arabskim jest nazywana terminem نَحْوٌ *naḥw*³⁶ – „kierunek; droga; styl”. Prawo traktowano nie tylko jako naukę, ale jako zbiór praktycznych wskazówek dla muzułmanów, ścieżką wytyczoną po to, aby wyznawca islamu mógł po niej kroczyć. Ta droga jest określana rzeczownikiem شَرَعٌ *šar*³⁷ (l. mn. شَرَائِعُ *šarā’i’u*) pochodzącym od czasownika شَرَعَ *šara’a* – „podejmować (coś); przystępować (do czegoś)”, stąd شَرِيعَةٌ *šari’at*³⁸ – „prawo muzułmańskie; szariat”. Szkoła prawa jest określana mianem مَذْهَبٌ *madhab*³⁹ – „droga; sposób postępowania”, które jest rzeczownikiem pochodzącym od czasownika ذَهَبَ *dahaba* – „iść; pójść”. Zasady moralności i etyki muzułmańskiej określa termin سُلُوكٌ *sulūk*⁴⁰ pochodzący od czasownika سَلَكَ *salaka* – „iść drogą; postępować; zachowywać się”. Także zbiór wiadomości dotyczących życia i postępowania proroka Muhammada nazywany jest سُنَّةٌ *sunnat*⁴¹ (l. mn. سُنَنٌ *sunan*) – „droga; ścieżka”. Jak widzimy, terminy te związane są z pojęciami drogi, sposobu chodzenia, poruszania się, czyli ze sposobem postępowania. Interpretacja tych terminów ma charakter normatywny, gdy wskazuje normę, według której ludzie powinni postępować, lub opisowy, gdy stanowi opis postępowania ludzi w jakiejś dziedzinie życia⁴¹.

Posługiwanie się tak licznymi synonimami pojęcia drogi świadczy o niezwykłym związku życia ludzi żyjących na Półwyspie Arabskim z drogą. Staje się więc czymś oczywistym metaforyczne użycie tego pojęcia w religijnych tekstach zarówno hebrajskich, jak i arabskich. Ponieważ jakieś całościowe przedstawienie problemu filiacji motywu drogi pomiędzy tekstami Koranu

³⁶ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 1162; X. K. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 789; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 749–750; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 877; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 843.

³⁷ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 667. 779; X. K. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 400–401; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 446, 448; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 516, 518; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 424.

³⁸ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 564–565, 1012; X. K. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 277; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 353–354, 677; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 430; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 281–282.

³⁹ Zob. wyżej, przyp. 37.

⁴⁰ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 648; X. K. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 376; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 430; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 500; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 395.

⁴¹ Zob. J. Danecki, *Gramatyka języka arabskiego*, dz. cyt., s. 37–38.

a tekstami biblijnymi znacznie przekroczyłyby ramy tej publikacji, dlatego ograniczymy się tutaj do pokazania tego problemu na kilku przykładach.

3. Biblijne wzorce koranicznego motywu drogi wiodącej do zbawienia

Motyw prowadzenia człowieka przez Boga drogą wiodącą do zbawienia wyrażony tylekroć w Koranie w różnych kontekstach znajduje swój wzorec w biblijnych zwrotach, z których jako jeden z przykładów niech posłuży Ps 27, 11:

Tekst hebrajski⁴²:

*hôrēnî JHWH dar^akekā
ûnn^hhēnî b^e'orah^h mîšôr*

הֲרִנִי יְהוָה דַּרְכְּךָ
וְנַחֲנִי בְּאֶרֶחַ מִישׁוֹר

Tekst arabski⁴³:

*'allamanī yā rabb^h ṭarīqak^a
wa-hdini fī sabīl^m mustaqīm^m*

عَلَّمَنِي يَا رَبُّ طَرِيقَكَ
وَاهْدِنِي فِي سَبِيلٍ مُسْتَقِيمٍ

Jahwe, naucz mnie Twojej drogi,
prowadź mnie ścieżką prostą ...

Specyfika tego tekstu polega na tym, że zawiera on w sobie zestaw kilku z omówionych wyżej określeń dotyczących motywu drogi. Trzeba zauważyć, że omawiany w tym punkcie rdzeń {هدى} **hdy**, pojawia się w przekładzie arabskim tego tekstu w formie czasownika. Jego synonimem jest czasownik hebrajski oparty na rdzeniu {נהה} **nhh**. Podobną sytuację można znaleźć w innych wersetach Biblii (Ps 23, 3; 27, 11; 31, 4; 73, 24; 107, 7; 119, 35; Prz 23, 19; Iz 58, 11). Ogólne tendencje w tym zakresie ilustruje zgeneralizowany schemat ekwiwalentyzacji pojęcia „prowadzić” w różnych przekładach tekstu biblijnego:

⁴² Zob. BH, s. 1109.

⁴³ Zob. ABST, s. 721.

Lokalizacja	Tekst biblijny		LXX	Przekład arabski	
	rdzeń	forma w tekście		rdzeń	forma w tekście
Ogólny obraz ekwiwalencji leksykalnej pojęcia „prowadzić” w przekładach greckim i arabskim (wytuszczeniami oznaczono główny nurt)	{נחה}	נחה		{هدى}	هَدَى
	{דרר}	דרר		{درب}	دَرَبَ
	{אשר}	אשר		{رشد}	أَرَشَدَ
			εισαγω	{قود}	قَادَ

Szczupłe ramy tej publikacji nie pozwalają na zaprezentowanie pełnej analizy odnośnych wyrażeń. Dokonane przez jej autora zestawienie wyrażeń oznaczających „prowadzenie” przez Boga ludzi do zbawienia pokazuje, że na ogół właśnie wyrażenie oparte na omawianym rdzeniu jest odpowiednikiem wyrażenia hebrajskiego {נחה} *nḥh*. W dwóch przypadkach jest ono synonimem hebrajskiego czasownika opartego na rdzeniu {דרר} *drk*, a w jednym {אשר} *ʾšr*. Głównym ekwiwalentem jest czasownik οδηγεω – „prowadzić drogą; prowadzić; być przewodnikiem (kogoś)”⁴⁴, którego arabskim odpowiednikiem jest tutaj دَرَبَ *dari-ba* – „uczycić, być nauczany; trenować”⁴⁵. Dwa pozostałe to: κατευθυνω – „czynić prostym; torować, prowadzić prosto; prowadzić coś”⁴⁶, którego arabskim ekwiwalentem jest أَرَشَدَ *aršada* (IV temat pochodny od rdzenia {رشد} *ršd*) – „dawać wskazówki; instruować”⁴⁷ i εισαγω – „wprowadzać; ukazywać”⁴⁸, któremu odpowiada arabskie قَادَ *qāda* (od rdzenia {قود} *qwd*)⁴⁹.

⁴⁴ Zob. GPNT, s. 419; Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, Warszawa 1958, t. III, s. 240.

⁴⁵ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 539; X. K. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 298; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 334; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 403; H. Wehr *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 248.

⁴⁶ Zob. GPNT, s. 331; Z. Abramowiczówna, t. II, s. 626.

⁴⁷ Rzeczownikiem pochodnym jest رَشْدٌ *rašd*^m – „rozważa; rozsądek; mądrość”. Zob. R. Baalbaki, *op. cit.*, s. 75. 585; X. K. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 298; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 376; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 447; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 308.

⁴⁸ Zob. GPNT, s. 173–174; Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, dz. cyt., t. II, s. 41.

⁴⁹ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 842; X. K. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 663–664; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 584; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 743; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 709.

Od rdzenia {דרך} **drk** utworzony jest rzeczownik דֶרֶךְ *derek* - „droga”, którego synonimem jest rzeczownik طَرِيقٌ *ṭarīq*⁵⁰. W tym zakresie obserwujemy największą różnorodność określeń dotyczących motywu drogi (Ps 1, 1.6; 25, 4; 27, 11; 37, 14. 23; 77, 14; 107, 7; 119, 1.3.5.14.27.30.32.33.59; 139, 24; Prz 4, 11.26; 5, 21; 8, 20.32; Iz 2, 3; 40, 3; 42, 16; Mi 4, 2). Są to najczęściej konstrukcje rzeczownika z przydawką. Greckim synonimem tego pojęcia jest rzeczownik οδοσ – „droga, trakt, gościniec; droga, nauka, doktryna”⁵⁰. Rzadko używa się w tym znaczeniu przymiotnika ευθυσ – „prosta ścieżka; droga; prosty, szczerzy, prawy”⁵¹. Podobnie jak w poprzednim wypadku ilustruje to następujący zgeneralizowany schemat, tym razem ekwiwalentyzacji pojęcia „droga” w różnych przekładach tekstu biblijnego:

Lokalizacja	Tekst biblijny		LXX	Przekład arabski	
	rdzeń	forma w tekście		rdzeń	forma w tekście
Ogólny obraz ekwiwalencji leksykalnej pojęcia „droga” w przekładach greckim i arabskim (wytluszczeniami oznaczono główny nurt)	{דרך}	דֶרֶךְ	οδοσ	{طرق}	طريقٌ
	{אררה}	אַרְרָה	ευθυσ		

Paralelizmem w odniesieniu do pojęcia drogi jest pojęcie ścieżki. W tym wypadku można zaobserwować największą różnorodność derywatów użytych zarówno w tekście hebrajskim, jak i w tłumaczeniach. Użycie tego terminu ilustruje, jak poprzednio, zgeneralizowane zestawienie użycia rdzeni w tekście biblijnym (Ps 16, 11; 17, 5; 23, 3; 25, 4.10; 27, 11; 119, 15.35.101.104.105; 142, 4; Prz 4, 11; 5, 21; 8, 20; Iz 26, 7; 40, 3; 42, 16; Mi 4, 2) oraz w przekładach na język grecki i arabski:

⁵⁰ Zob. GPNT, s. 419–420; Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, dz. cyt., t. III, s. 241–242.

⁵¹ Zob. GPNT, s. 242; Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, dz. cyt., t. II, s. 344.

Lokalizacja	Tekst biblijny		LXX	przekład arabski	
	rdzeń	forma w tekście		rdzeń	forma w tekście
Ogólny obraz ekwiwalencji leksykalnej pojęcia „ścieżka” w przekładach greckim i arabskim (wytluszczeniami oznaczono główny nurt)	{ ארה }	אֶרֶחַ	→ οδος	→ { طرق }	طريقٌ
	{ עגל }	מַעְגָּל	→	→ { سبل }	سَبِيلٌ
	{ נתב }	נְתִיב	→	→ { أثر }	أَثَرٌ
	{ סלה }	מִסְלָה	→	→ { سلك }	مَسْلَكٌ
	{ דרך }	דֶּרֶךְ	→ τροχια		

Spośród pięciu derywatów hebrajskich dominującą rolę odgrywa tutaj określenie אֶרֶחַ 'orah, którego greckim odpowiednikiem jest τροχος – „ścieżka (przetarta, udeptana)”⁵². Jego ekwiwalentami w przekładach arabskich jest przede wszystkim سَبِيلٌ *sabīl*⁵³, a także, choć dużo rzadziej, مَسْلَكٌ *maslak*⁵⁴ oraz ciekawe określenie أَثَرٌ 'aṭār⁵⁵ (l. mn. أَثَارٌ 'aṭār⁵⁶) – „śląd; za- bytek; monument”⁵³. Określenie سَبِيلٌ *sabīl*⁵⁴ odpowiada także greckiemu τροχια – „śląd czegoś biegnącego; koleina; droga; ścieżka”⁵⁴.

Najbardziej znanym tekstem Nowego Testamentu, w którym występuje metafora drogi, jest wołanie Jana Chrzciciela do przygotowania swojego życia na przyjście Mesjasza:

Mt 3, 3; Mk 1, 3; Łk 3, 4 (por. Łk 1, 76; J 1, 23)

Tekst grecki⁵⁵:

Ετομασατε την οδον κυριου
ευθειας ποιειτε τας τριβους αυτου

Tekst hebrajski⁵⁶:

panū derek JHWH
jaššerū m'ešillôtājw

פְּנּוּ דֶרֶךְ יְהוָה
יְשִׁרוּ מִסְלֹוֹתָיו

⁵² Zob. GPNT, s. 610; Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, dz. cyt., t. IV, s. 351.

⁵³ Zob. R. Baalbaki, *Al-Mawrid...*, dz. cyt., s. 33–34; X. К. Баранов, *Арабско-русский словарь*, dz. cyt., s. 23–24; J. Danecki, J. Kozłowska, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 28; J. Łacina, *Słownik arabsko-polski*, dz. cyt., s. 30; H. Wehr, *Arabisches Wörterbuch...*, dz. cyt., s. 3–4.

⁵⁴ Zob. GPNT, s. 612; Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, dz. cyt., t. IV, s. 367.

⁵⁵ Zob. GPNT, s. 9, 146, 245, 254, 394.

⁵⁶ Zob. HNT, s. 4, 68, 114, 118, 183.

Tekst arabski⁵⁷:

'a'iddū ʔarīq^a r-rabbī
wa-ǧ'alū subulah^a qawīmat^{un}

أَعِدُّوا طَرِيقَ الرَّبِّ
وَأَجْعَلُوا سُبُلَهُ قَوِيمَةً

Przygotujcie drogę Pana,
proste czyńcie ścieżki Jego.

Jest to adaptowany fragment Iz 40, 3. Widzimy tutaj użycie dwóch terminów znanych już ze Starego Testamentu: droga i ścieżka. Znajdujemy je również w eschatologicznym hymnie Mojżesza i Baranka, gdzie zbawieni chwalą wielkie dzieła Boże oraz śpiewają, że δικαιοι και αληθινοι αι οδοι σου ο βασιλευς των εθνων⁵⁸ – „Sprawiedliwe i wierne są Twoje drogi, o Królu narodów!” (Ap 15, 3: hebr. צֶדֶק וְאֱמֶת דְּרָכַיךָ מֶלֶךְ הַגּוֹיִם *cedeq we'emet d'rākèkā melek haggôjîm*⁵⁹; arab. وَعَدْلٌ وَحَقٌّ سُبُلُكَ يَا مَلِكَ الْأُمَمِ *wa-'adl^{un} wa-ḥaqq^{un} subuluk^a yā malik^a l-'umamⁱ*⁶⁰).

4. Wnioski

Jak widać z tego dość obszernego przeglądu tekstów biblijnych, w których pojawia się metafora drogi, dla autora Koranu stanowi to punkt wyjścia do kształtowania własnej koncepcji zbawienia. Terminologia koraniczna jest w tym wypadku bogatsza od terminologii biblijnej, chociaż wyraźnie pozostaje pod jej wpływem. Ponadto trzeba pamiętać, że źródłem tej metafory jest wspólna baza doświadczeniowa, o której była już mowa nieco wcześniej.

We wszystkich opisanych tutaj przypadkach termin droga lub ścieżka pojawia się jako metafora ludzkiego postępowania. Ludzkie postępowanie zarówno w tekstach biblijnych, jak i w omawianych w tym punkcie opracowania fragmentach Koranu jest rozumiane i doświadczane w ter-

⁵⁷ Zob. NT-Ar, s. 55, 169, 247, 253, 362; por. ABNT, s. 5, 51, 83, 86, 123.

⁵⁸ Zob. GPNT, s. 1206.

⁵⁹ Zob. HNT, s. 528.

⁶⁰ Zob. NT-Ar, s. 1051; por. ABNT, s. 289.

minach wyrażających rzeczywistość drogi⁶¹. Motywem biorącym zasadniczy udział w kształtowaniu tej metafory jest wzorzec kulturowy oparty na przemieszczaniu się grup ludzkich, narodów, plemion po ustalonych tradycyjnie szlakach. Metaforyzacja bierze się z cech ujętych w tym modelu. Ideałem jest dotarcie do celu wytyczoną drogą, i to właśnie staje się podstawą metafory dobrej drogi. Tylko taka droga prowadzi do celu, jakim jest zbawienie. Natomiast zaprzeczeniem tego ideału jest błędzenie, które może prowadzić do katastrofy. To z kolei jest podstawą metafory złej drogi, która wskazuje na potępienie wieczne.

Przemieszczanie się, koczowniczy tryb życia stanowi więc doświadczeniową podstawę (bazę doświadczeniową) tych metafor. Bez odniesienia się do tej bazy doświadczeniowej nie można ani w pełni zrozumieć metafory, ani właściwie jej opisać⁶². Metafora jako konstrukcja predykcyjna, utożsamiająca, powstaje wtedy, kiedy nadawca komunikatu językowego używa jakiegoś wyrażenia przenośnego w sposób umotywowany. Podmiot, o którym się myśli, zostaje włączony do sfery pojęciowej innego podmiotu. Ta dwutematyczność metafory stanowi czynnik rozbijający spójność tekstu. Spójność ta zostaje przywrócona dopiero przez interpretację polegającą na identyfikacji obu tematów i próbę zrozumienia podstawy ich związku. Metafora może być więc odczytywana według schematu właściwego jej strukturze treściowej. Tekst staje się w ten sposób koherentny⁶³.

Opisana wyżej metafora drogi w odniesieniu do tekstów biblijnych i tekstu Koranu daje się ująć w postaci następującego schematu:

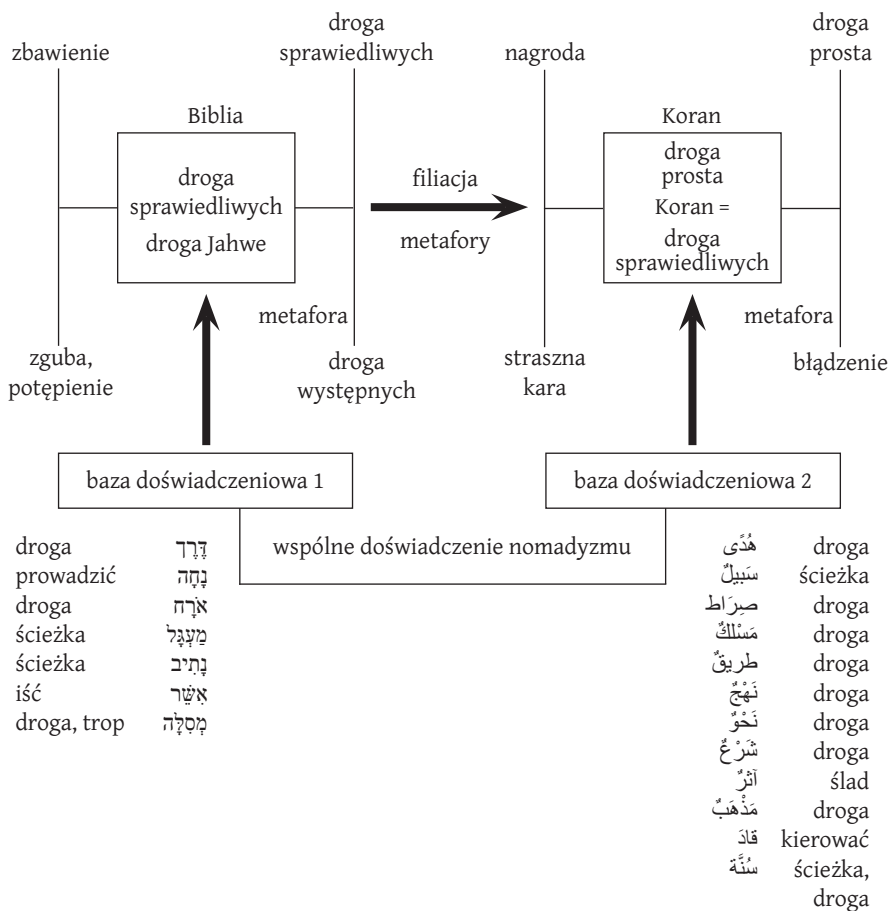
---

⁶¹ „Istotą metafory jest rozumienie i doświadczanie pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej rzeczy” – G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. K. Krzeszowski, Warszawa 1988, s. 27. Por. N. Frye, *Wielki Kod. Biblia i literatura*, przeł. A. Fulińska, Bydgoszcz 1998, s. 57–58.

⁶² Por. A. M. Lewicki, *Lingwistyka kognitywna*, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. E. Polański, Warszawa 1999, s. 340 – 342; G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, dz. cyt., s. 42.

⁶³ „Metafora jest zatem wyrażeniem o pozornej niespójności semantycznej, wypróbowującym nową łączliwość kontekstową i w ten sposób pobudzającym mechanizm znaczeniotwórczy” – A. Okopień-Sławińska, *Semantyka wypowiedzi poetyckiej. (Preliminaria)*, Kraków 2001, s. 153. Por. T. Dobrzyński, *Metafora a spójność tekstu*, [w:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, E. Janusz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, s. 282–286.

Ogólnie można więc stwierdzić, że u podstaw metafory drogi, którą posłużył się autor Koranu, leżą zarówno wspólna dla Hebrajczyków i Arabów baza doświadczeniowa, jak i wzorzec zawarty w tekstach biblijnych.

Wyrażenia omówione powyżej opisują jedno z głównych działań zbawczych Boga, które polega na prowadzeniu wiernych prostą drogą do zbawienia. Bóg, którego jedno z imion brzmi Przewodnik, chroni człowieka przed błędami w drodze do wieczności. Czyni w ten sposób bezpieczną jego drogę życia. Wyrażenia te odnoszą się także do imion zbawianych jako prowadzonych prostą drogą do zbawienia.

Summary

The way (the guide) as synonyme of salvation in Quran.
Linguistic and theological reflection

The metaphor of the way is one mode of seeing the salvation. Quran as the Holy Book of salvation for the Muslim believers attempts to handle the religious experience in category of the way. The metaphor of the way is in Quran expressed by the words of Arabic vocabulary derivated from the triliteral verbal root {هدى} *hdy*. They are firstly the nominal derivatives: هُدًى *hud^{an}* – „right guidance, right way, right path, true religion” (S. II, 2. 38). Quran as the Book of Salvation to a people who believe is named: هُدًى وَرَحْمَةً *hud^{an} wa-raḥmat^{an}* – „a guidance and a mercy” (S. VII, 52; XVI, 64.89; XXVII, 76–77; XXXI, 2–3), هُدًى وَبُشْرَى *hud^{an} wa-bušrā* – „guidance and glad tidings” (S. II, 97; XXVII, 1–2) oraz هُدًى وَشِفَاءً *hud^{an} wa-šifā^{un}* – „a guide and a cure” (S. XLI, 44). In Torah, Gospel Book and Quran „was guidance and light” for those who have Taqwā of Allāh (S. V, 46: هُدًى فِيهِ نُورٌ *fiḥi hud^{an} wa-nūr^{un}*). The synonyms of way leadings to salvation are the followings terms: سَبِيلَ اللَّهِ *sabīl^u l-lāhⁱ* – „the cause of Allāh” *سِرَاطَ الْمُسْتَقِيمِ* *širāt^u l-mustaqīmⁱⁿ* – „correct guidance”. However the noun هَادٍ *hādⁱⁿ* – „the Guide” is one of theophanic names of Allāh (S. XXII, 54; XXV, 31). The verbal derivatives serve to define of the divine action in believers life (S. II, 143. 198; VI, 87; XVI, 36; XXXIX, 18; XCIII, 7: هَدَى *hadā* – „guided”). Allāh „guide” (يَهْدِي *yahdī*) the people who believe to the salvation, to the truth and to Himself. He is absolutely independent in giving salvation, it's signified with phrase مَنْ يَشَاءُ *man yašā^u* – „whom He wills” (S. II, 142. 213. 272; VI, 88; X, 25; XVI, 4. 93; XXIV, 35. 46; XXVIII, 56; XXXV, 8). The believers are named الْمُهْتَدُونَ *al-muhtadūn* – „the guided” (S. VI, 82). The antithesis of the verb „guide” is verb أَضَلَّ *aḍalla* – „leads astray” (S. LXXIV, 31). The expressions the mutual experiential base is connected with the Bible whose name is nomadism. The ancient Hebrews and Arabs were nomads. Therefore the metaphoric of way serves to name the various spheres of his life and culture. The metaphore of divine guidance the man to the salvation in Quran has the pattern in the biblical texts. The hebrew equivalents to the expressions are the words of Hebrew vocabulary derivated from the more verbal roots: {נהג} *nḥg*, {דרך} *drk*, {אשר} *šr*, {ארח} *rḥ*, {עגל} *gl*, {נתב} *ntb*, {סלה} *slh*. The biblical texts are for the author of Quran starting-point to moulding the own conception of salvation. The elaborated in this article expressions serve to describe one of the divine action of salvation. It relies on guidance of the believers on the right way to salvation. The name of Allāh, „The Guide”, is guarding the man from the mistakes on this way.

Keywords: Quran, salvation in Quran, way of salvation in Quran, guidance to salvation in Quran, islam, islam and Christianity

Słowa kluczowe: Koran, zbawienie w Koranie, droga zbawienia w Koranie, przewodnictwo na drodze do zbawienia w Koranie, islam, islam a chrześcijaństwo